

15. Czołowski A. "Mord rytualny". Epizod z przeszłości Lwowa. – Lwów. 1899; Ejszd Odpowiedz rabinowi Lwowskiemu Dr. Jechaskielowi Caro w sprawie "mordu rytuanego" – Lwów, 1899.
16. Balaban M. Dzielnicza Żydowska, jej dzieje i zabytki. – Lwów, 1909.
17. Łozinski W. Patrycyat i mieszanstwo lwowskie w XVI-XVII wieku. – Lwów, 1890. – S.138
18. Żubek R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa 1624-1635. – Lwów, 1930. – S 131
19. Motylewicz J. Żydzi w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku II Żydzi w Małopolsce. Pod red. F. Kiryka. – Przemysl, 1991

Lylio I.

THE FINANCIAL RELATIONS BETWEEN THE JEWISH COMMUNITY AND BODIES OF URBAN SELF-MANAGEMENT IN LVIV IN 1730-1750 s.

The article throws light on the relations between the Jewish Community and the Local Authorities.

On the basis of these documental resources the author comes to the conclusion, that Jews played an important part in the economic life of the town.

Стефанюк Г.В.

**УКРАЇНЬСЬКА ГРОМАДСЬКІСТЬ У БОРОТЬБІ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ ОСВІТУ ТА КУЛЬТУРУ В 1941-1944 рр.
(НА МАТЕРІАЛАХ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ)**

На сучасному етапі демократичного розвитку суспільства при вивченні складних питань недавньої історичної минувшини дослідники звертаються, зокрема, до історії тоталітарних режимів та їх впливів на долю України. У цьому зв'язку постійну увагу привертають події Другої світової війни, у трактуванні якої були різні, іноді протилежні, погляди. Дискусії з концептуальних проблем Другої світової війни продовжуються, і це ще раз засвідчує актуальність дослідження окремих її аспектів, у тому числі й функціонування культурного та освітнього життя, діяльності людей інтелектуальної праці в умовах нацистського тоталітарного режиму.

Дослідження даної проблеми сприятиме відновленню повноти історичної пам'яті, повернення духовних надбань, сфальсифікованих або замовчених понад півстоліття; допоможе активізувати сприйняття суспільством культурно-освітньої спадщини, відкриваючи шлях до вищого рівня культурної свідомості.

Об'єктом дослідження є боротьба за національну освіту і культуру в західноукраїнському регіоні в період німецького окупаційного режиму 1941-1944 рр.

Предметом дослідження є діяльність українських політичних сил, громадськості, товариств і організацій, які діяли на території західних земель України в роки Другої світової війни.

Дослідження передбачає вирішення таких завдань:

- висвітлити втілення самостійницького характеру позицій ОУН в культурно-освітній праці;
- окреслити діяльність Українського Центрального Комітету (УЦК) у розбудові національно-культурного життя;
- розглянути реалізацію практичних завдань “Просвіти” як культурно-освітнього центру регіону.

Мета даного дослідження – на основі переосмислення здобутків історіографії з даної проблеми та вивчення архівних матеріалів, періодичних видань, визначити місце і роль української громадськості у боротьбі за національну освіту і культуру в 1941-1944 рр.

Аналіз праць з даної проблеми свідчить, що українська історіографія перебуває на початковому етапі теоретичного переосмислення проблем, пов'язаних з Другою світовою війною. Вивчення українського культурно-освітнього життя в організаційних межах УЦК, фактичного заперечення нацистської теорії меншовартості українців та їх культури спостерігаємо у спогадах В.Кубійовича [24] та К.Паньківського [33], а також у “Краківських вістях” [21] (періодичному виданні періоду окупації).

Самостійницький характер позицій, на яких будувалися політичні доктрини ОУН, знайшли своє відображення і в культурно-освітній праці організації. Осмислення цих проблем містять дослідження В.Косика [23], О.Вереса [14], М.Марунчака [31], В.Ухача [38], І.Каменецького [22], В.Кубійовича [24], С.Горака [16].

На основі вивчення періодичних видань, зокрема, “Львівських вістей” [15, с.35], “Чортківської думки” [26, с.34], “Краківських вістей” [36], в даній статті подано аналіз практичної діяльності “Просвіти” як центру культурно-освітнього життя західноукраїнського регіону періоду німецької окупації.

Використавши здобутки історичної науки з проблеми дослідження, автор вважала одним з важливіших завдань знайти і залучити до наукового обігу нові джерела. Основна частина документів, вивчена з даної проблеми, зосереджена у Центральному державному архіві громадських об'єднань України – фондах 57, 62, 166, Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України – фонді 3833, Державному архіві Львівської області – фонді 24.

Практичне значення даного дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць з проблеми культурного життя у контексті німецької окупаційної політики в Україні. Стаття може бути використана при наступній розробці проблеми політики гітлерівського режиму в Україні, а також для написання окремих історичних монографій з досліджуваного періоду.

Після приєднання західноукраїнських земель до СРСР новий режим намагався повернути на свій бік населення регіону. Більшовики оголошили, що прийшли на допомогу своїм братам-українцям, виправдовуючи, таким чином, співпрацю з німцями та розподіл Польщі. Але коли радянська влада почала проводити культурно-освітні перетворення, що носили суперечливий характер, а також поетапну, замасковану ліквідацію національно-культурних осередків і масові репресії, то це об'єктивно викликало протидію з боку Організації українських націоналістів.

Період після “золотого вересня” 1939 р., котрий не приніс населенню Західної України очікуваної радості від возз'єднання, став одним із найскладніших етапів діяльності та підпільної боротьби ОУН. Машина смерті, що набула вже досвіду на Сході України і в СРСР в цілому, запрацювала на повну потужність, перемелюючи все, що не вписувалося в рамки її ідеології. Першими під репресії потрапили політичні діячі, лідери партій, які діяли на теренах західноукраїнських земель і самоліквідувалися в перші дні після возз'єднання. Така ж доля чекала й культурно-освітні та громадські організації і товариства “Просвіта”, “Рідна школа”, “Сільський господар” та ін.

Початок війни між Німеччиною й СРСР ОУН зустріла у всеозброєнні. Передусім, було офіційно задекларовано самостійницьку позицію організації, яка у своїй діяльності керувалася, насамперед, загальнонаціональними інтересами України. “Ми боремося за самостійну Україну, а не за чужі імперіалізми, що державну соборність України не визнають. Не заміна одного окупанта на іншого, а самостійна Україна. Не надія на допомогу і ласку чужих імперіалістичних сил, а власні організовані сили – це наша орієнтація” [7, арк. 1].

Самостійницький характер позицій, на яких будувалися політичні доктрини ОУН, з початком липня 1941 р., знайшли втілення у культурно-освітній праці організації. Стосовно культурно-освітньої політики в документах ОУН, прийнятих на Другому Великому Зборі ще в квітні 1941 р., зазначалося, що ОУН виступає “за безплатну освіту, за обов'язкове середнє навчання, за розширення мережі шкіл, бібліотек, за забезпечення студентів стипендіями, харчами, мешканням та навчальним приладдям, за пошану праці до інтелігенції ...”. Лідери ОУН вважали, що “...тільки розвиток мистецьких традицій, які пов'язані з великим героїко-християнським духом нашої давнини, з культурою лицарства, вольовим творчим ставленням до життя, міг зародити здорове піднесення нації” [14, с.224].

У постановках ОУН, датованих 1941 р., зазначалося, що, не дивлячись на тимчасову ліквідацію радянським урядом надбань ОУН в культурній сфері (почалося закриття націоналістичних газет, національних бібліотек, видань, гімназій, ліцеїв тощо), провідники не думали відступати, а

поставили собі за мету надалі боротися за національну культуру і освіту українського народу.

З початком війни між Німеччиною та СРСР ОУН отримала можливість розгорнути культурно-освітню діяльність у всеукраїнському масштабі. Основний її тягар було покладено на похідні групи та освітньо-культурний сектор організації. Початковими завданнями, які постали перед організацією в цей період, були: розбудувати організаційну мережу, провести організацію всіх ділянок національно-культурного життя та посилити патріотичні, самостійницькі настрої широких народних кіл [38, с.11].

У червні 1941 р., після нападу Німеччини на СРСР, перед українською нацією та її провідниками знову виникла проблема творення української влади в українській землі. Керівництво ОУН ставить собі за мету створення всеукраїнського представницького органу, куди б увійшли всі українські політичні партії та середовища, який би виконував консолідуючу роль серед патріотичних сил українства [6, арк.2]. Це важливе завдання покладалося на створений 22 червня 1941 р. Український Національний Комітет (УНК) на чолі з д-ром В.Горбовим. У виданому УНК “Меморіалі” заявлялося, що український народ прагне самостійної Української держави. А 30 червня 1941 р. було проголошено відновлення Української держави і створення державного правління. “Волею українського народу, Організація українських націоналістів під проводом С.Бандери проголошує відновлення Української держави, за яку поклали голови цілі покоління найкращих синів України” [20, с.57]. Даний “Акт відновлення Української держави” викликав у Берліні вибух обурення. Вже 5 липня 1941 р. у Кракові був заарештований С.Бандера [19, с.300].

Слід відмітити, що українське громадянство з великим піднесенням зустріло проголошення 30 червня 1941 р. у Львові “Акту відновлення Української держави”. Так, громадяни Підгаєцького повіту в своєму зверненні, яке підписали більше 450 чоловік, висловлювали тверду впевненість і віру, що український народ буде самостійним, ні від кого не залежним господарем на своїй землі, що єдність і солідарність усіх суспільних верств української нації дасть можливість розвинути всі її творчі сили [5, арк.21]. У звіті з північно-західних українських земель до Проводу ОУН від 27 липня 1941 р. зазначалося про багатотисячні демонстрації українського населення на підтримку української державності організацією, яка, згідно з даними, обіймала в краї близько 1000 осель, 7000 членів, прихильників – 80 % населення [2, арк.9].

Треба зазначити, що вище згадані заяви супроводжувалися звітами про активну працю в громадському секторі, про необхідність розгорнути в кожному селі культурно-освітню роботу серед дітей та дорослих, організувати читання з історії українського народу, відновити розгалужену мережу

культурно-освітніх, спортивних та молодіжних організацій [2, арк.43]. Так, відділ освіти Кам'янки Струмилової під керівництвом О.Кесаревича на кінець липня 1941 р. провів реєстрацію вчителів району, упорядкував списки дітей шкільного віку, організовував культурно-освітню працю вчителів серед дітей та дорослих. Було відновлено роботу гуртка взаємної допомоги українського учительства. Відділом суспільної опіки на чолі з Т.Литвиним та Є.Дмитруком налагоджено збір коштів і продуктів для дітей-сиріт, вдів. З 31 липня 1941 р. почав працювати дитячий садок під проводом сестер-служебниць [2, арк.91].

Самостійницький характер позицій, яких ОУН дотримувалася від часу свого існування, масштабна національно-патріотична і виховна робота, проведена організацією в попередні роки, стали з початком липня 1941 р. могутнім фактором вияву її творчого потенціалу, що знайшло своє яскраве втілення, насамперед, у культурно-освітній праці.

Опираючись на давні традиції просвітницької роботи, українська інтелігенція влітку 1941 р. відновила діяльність організацій і товариств, що діяли тут до вересня 1939 р. ("Просвіта", "Рідна школа", "Союз українок" та ін.) [25, с.14].

З метою створення центрального керівництва, головний відділ пропаганди ОУН від 19 липня 1941 р. зобов'язав о.Северина Сапруна та В.Гафтовича організувати якнайшвидше центральний осередок для справ масової освіти на західноукраїнських землях під назвою "Просвіта" Краєвий інститут народної творчості і виховання у Львові, підготувати статут інституту, накреслити напрямки праці в краю, підпорядкувати всі сільські, районні й обласні осередки Крайовому інституту, призначити в кожному осередкові довірених осіб для контролю за роботою, опечатати всю літературу комуністичного й польського шовіністичного змісту, узгоджувати зміст діяльності з інститутом національної освіти у Львові [4, арк.67].

Треба відмітити, що в Галичині, яка стала одним з дистриктів Генеральної Губернії, порівняно з іншими територіями західноукраїнських земель, інтенсивніше проводилася культурно-освітня робота. Тут ставлення до неї було дещо лояльнішим, ніж на інших окупованих територіях. Усі повіти Галичини і частково Волині були охоплені акцією відновлення товариств "Просвіта", у якій значну роль відіграли похідні групи ОУН. Відновила власну діяльність і централь "Просвіти" у Львові. Актами від 17 та 22 липня 1941 р. міська управа Львова признала за "Просвітою" все рухоме й нерухоме майно обласного дому народної творчості та підлеглих йому палаців культури і клубів [3, арк.1]. У вересні 1941 р. було відновлено діяльність "Просвіти" по селах [15].

У квітні 1942 р. відбулася Друга конференція ОУН, у документах якої зазначалося, що організація буде боротися за повний розвиток укра-

їнської освіти й культури, за їх національний зміст, за повну незалежність України від Росії та Німеччини, тобто, ОУН більше не покладає надії на співпрацю з жодним тоталітарним режимом [20, с.62].

Аналіз архівних матеріалів, до недавнього часу малодоступних широкому загалу дослідників, дає змогу прослідкувати таємні повідомлення органів НКВС про організацію українськими націоналістами культурно-освітньої роботи серед українського громадянства. Так, у донесенні народного комісара Савченка повідомлялося, що при активній допомозі ОУН у Львові, Станіславі, Тернополі відкрито театри [12, арк.90]. А в повідомленні командуючого поліції безпеки і СД до берлінського керівництва від 23 жовтня 1942 р. про “Український рух опору” зазначалося: “Робляться спроби проникнення прихильників Бандери в культурні, наукові та інші неполітичні організації з метою спрямування її діяльності в націоналістичному дусі. Особливу увагу приділяє бандерівський рух культурно-освітньому об’єднанню “Просвіта” [10, арк.12].

У діяльності ОУН завжди пріоритетними були проблеми освіти української молоді в національних школах. “Ми не можемо віддати нашої дитвори ворогам, не сміємо допустити того, щоб наші діти виховувалися у ворожому народу дусі, виходили зі школи яничарами. Мусимо боротися за душу дитини, не дати викривити її, мусимо виховувати її в національному дусі” [9, арк.91].

Нацистські окупаційні власті дотримувалися відверто екстремістської лінії щодо розвитку освіти в Україні. Уже в серпні 1941 р. відповідальні цивільні та військові німецькі чиновники в Україні отримали директиву, яка підкреслювала наступне: “Допускається найнижче шкільництво. Дальші міри будуть прийняті згідно з розвитком ситуації” [23, с.354]. Нацистські верховоди вбачали небезпеку для німецької влади не у відновленні комуністичної ідеології серед населення, а, насамперед, у зростанні національної свідомості. “Масова загальна освіта є небезпечною для тоталітарних систем, оскільки вона підготовлює людину до критичного думання, до реальної оцінки власного становища і характеру влади, є важливою підставою до вільного розвитку людини і її політичної зрілості” [22, с.117]. Так, на нараді 22 липня 1942 р., Гітлер стверджував: “Місцеве населення не повинно мати жодних можливостей для освіти...” [27, с.18]. Навчання в школах згідно з планами Третього рейху мало зводитися до знання дорожніх знаків, столиці Німеччини, елементарних уроків читання і писання німецькою, “математика і подібне взагалі не потрібні” [22, с.108].

І все ж останні місяці 1941 – початку 1942 р. були своєрідним походом професорсько-викладацького складу в напрямі побудови українського національного шкільництва, починаючи від початкового і закінчуючи високим.

Стефанюк Г.В. Українська громадськість у боротьбі за національну освіту та культуру в 1941-1944 рр. (на матеріалах західних областей України)

Слід відмітити, що український націоналізм у більшій мірі проявлявся в західноукраїнському регіоні. Так, професор І.Потулицький, організатор шкільництва в Києві, у одному з інтерв'ю говорив: “Хай з еміграції якнайскоріше всі ідуть в Україну. Із західноукраїнських земель треба нам підручників і людей, які потраплять внести новий націоналістичний дух в нашу молодь. Зате можемо західноукраїнським областям дати доволі дійсно добрих, досвідчених фахівців для шкіл” [36]. Таке ставлення до спільної справи було найяскравішим доказом соборності в серцях українців не на словах, а на ділі.

За умов панування німецького тоталітарного режиму, що заперечував саме існування українського народу, щоб вижити, уникнути духовної деградації або цілковитого фізичного знищення, особливого значення набуло збереження і зміцнення національних сил шляхом плекання культури, освіти, духовного потенціалу народу, відстоювання його самобутності.

Якщо ОУН під проводом С.Бандери розгорнула відверто антинімецьку політичну і збройну боротьбу, то діячі інших українських партій та організацій, що змушені були припинити свою політичну діяльність, зосередили зусилля на культурно-освітній, виховній роботі з метою “оборони українських інтересів за всяку ціну і при кожній нагоді” [16, с.28]. Для цього в Галичині були відносно сприятливіші умови, зокрема, менш суворий, ніж у інших німецьких адміністративно-територіальних утвореннях, режим.

З огляду на географічне положення, Галичина трактувалася німцями не як окупована територія, а як регіон, безпосередньо підпорядкований рейху, а в майбутньому – його складова частина. Саме це визначало відповідно дещо відмінне ставлення німецької влади до проблем краю. Як згадував голова Українського Крайового Комітету у Львові К.Паньківський, те, що Галичина була колись частиною Австрійської держави, відіграло корисну роль у трактуванні німцями Галичини і галицьких українців. Участь багатьох німців у рядах Галицької армії у 1918-1920 рр., таких як колишній сотник УГА професор Г.Кох, також мала своє значення. Згадка про те позитивно підкреслювалася різними німецькими керівниками, починаючи від губернатора. Тому, при всіх труднощах життя, українці як національна спільнота мали з цього огляду кращі політичні обставини [33, с.17].

Усе це дозволило галичанам з перших днів окупації розвивати самочинно в нових умовах національне, культурне і господарське життя: відкривалися школи, читальні, кооперативи тощо. Для налагодження цієї роботи виникали українські комітети в усіх українських осередках, які взяли на себе функції захисту інтересів населення перед німецькою владою, надання матеріальної допомоги втікачам і полоненим, організацію культурної діяльності. Найбільше зусиль доклали комітети для налагодження шкільництва, позашкільної освіти, церковного життя. Оскільки ці комітети

всюди виникали на західноукраїнських землях, то необхідно було скоординувати їх роботу. ОУН, яка була найвпливовішою політичною організацією, подала пропозицію створити єдину суспільно-політичну організацію українців під назвою “Українське національне об’єднання” (УНО), що мала б вести культурно-освітню й господарську роботу в західноукраїнському краї. Однак, УНО не було юридично затверджене німецькою владою [11, арк.57].

Тим часом, німецька влада створила нову форму українських комітетів – українські допомогіві комітети. Це мали бути окремі, між собою не пов’язані допомогіві установи по округах, без організації керівної структури, залежні від німецьких окружних староств. Допомогіві комітети стали єдиною формою організації для всіх національних груп – українців, поляків, євреїв. Скориставшись цим дозволом, українці всюди реорганізували існуючі комітети в округах чи повітах на українські допомогіві комітети. З метою координації їх діяльності було створено Український Центральний Комітет (УЦК), який очолив В.Кубійович.

Структура УЦК включала провід, у якому, крім голови, його заступника і секретаря в одній особі, було ще шість членів-керівників відділів, а саме: організаційного і фінансового, суспільної опіки, господарського, опіки над молоддю, культурної праці, шкільних справ. Під керівництвом окружного (міського) старости створювалися допомогіві комітети. Адміністративно вони підлягали старостам, а по національній лінії безпосередньо своєму національному комітетові у Кракові. (У Галичині назва “допомогіві комітети” не прижилася – тут вони називалися “окружні комітети”) [17, с.341].

З перших днів існування УЦК взявся за створення й удосконалення системи управління освіти. До 1940 р. справами шкільництва займався культурно-освітній відділ під керівництвом І.Зілинського. Згодом шкільний відділ було виділено в окремий відділ УЦК, який до кінця 1940 р. очолював І.Тесля, а з травня 1941 р. незмінним керівником став П.Ісаїв.

Дуже багато перешкод зустрічала громадська діяльність інтелігенції, спрямована на захист прав українців, національної культури. У середині липня 1941 р., під протекцією митрополита А.Шептицького та безпосереднім керівництвом діяча культури К.Левицького, у Львові було створено Українську національну раду. Перед нею ставилися завдання бути “допоміжним проводом” галицького населення у розв’язанні його політичних і культурних проблем. Ця інституція проіснувала до початку березня 1942 р., а потім, за наказом Гімmlера, була заборонена. Причиною цього стала невідповідність характеру її діяльності колонізаторським намірам німців, а приводом – небажання лідерів ради відмовитися від політичних функцій.

З того часу легальною організацією, що координувала роботу самодіяльних українських окружних комітетів, став УЦК.

Діяльність УЦК була дозволена окупаційними властями, і німецька адміністрація розглядала цей комітет як інструмент свого впливу на українське населення західноукраїнського регіону, як засіб колонізації її території. Українська громадськість через УЦК намагалася “самоорганізуватися і зберегтися перед знищенням”. УЦК проводив потрібну для населення роботу, зокрема, намагався налагодити діяльність закладів освіти і культури в західноукраїнському регіоні. “Комітет не був одноцільною організацією, і деколи приходило до розходжень між проводом або самим Кубійовичем та діячами з провінції, які закидали Кубійовичеві, що він далеко йде у своїй співпраці з німцями” [13, арк.3]. У цілому, комітет відігравав позитивну роль, бо “німці намагалися знищити українську освіту і культуру, але УЦК, все-таки де в чому цей наступ затримував” [13, арк.4].

Німецька влада пильно стежила за діяльністю УЦК. Фактично, рамки статуту УЦК, нав'язаного німцями, були досить вузькими: дозволялася, переважно, загальна допомогова діяльність. Однак, всупереч окупаційній владі, використовуючи нечіткість визначень статуту, керівництво організації надавало не тільки матеріальну допомогу, а й сприяло у набутті фахових знань, підвищенню культурного рівня населення. Відділ культурної праці організовував та розвивав народну культуру, освіту та позашкільне виховання українців. Практично втілювали в життя ці завдання українські освітні товариства, у які, за розпорядженням німецької адміністрації, навесні 1942 р. були реорганізовані читальні “Просвіти” [24, с.96]. Українські освітні товариства були підпорядковані місцевим структурам УЦК, а ті, у свою чергу, здійснювали керівництво і контроль за їх діяльністю. Освітні товариства стали, фактично, єдиними осередками всього українського культурно-освітнього життя в селах і містах. Провідна роль у їх діяльності належала національно свідомій інтелігенції: вчителям, службовцям, священикам. “Їх підтримувала свідомість того, що, працюючи над піднесенням культурного та морального рівня українського народу, вони складають посильну цеголку під величну будову майбутності народу” [26].

Українська інтелігенція робила все можливе, щоб освітньо-виховна робота стала в товариствах систематичною й плідною, щоб щотижня і в кожному освітньому товаристві була проведена бодай лекція чи реферат, хоча далеко не завжди це вдавалося. Часто за браком відповідної літератури такі публічні виступи були єдиною духовною поживою села. Розуміючи вагу освіти як для дітей, так і для дорослого населення, проводили освітніх товариств ініціювали утворення самоосвітніх гуртків, гуртків боротьби з неписьменністю, здійснювали облік неписьменних, залучали їх до навчан-

ня. Так, у кожній місцевості Бережанського повіту існувало освітнє товариство. На кінець 1942 р. всіх членів освітніх товариств було 6340, а самих товариств – 79 [34].

Поступово УЦК, як єдина дозволена організація, почав виконувати, у міру можливого, ті функції, які до війни виконували усі організації, товариства, установи: налагодив видавничу діяльність, забезпечував школи педагогічними кадрами, організовував різні курси. Загалом, УЦК спричинився до розбудови усіх ділянок національно-культурного життя.

Слід відмітити, що після приєднання Галичини до Генеральної Губернії, українці організували у Львові Український крайовий комітет (УКК), який мав ті ж завдання, що й УЦК у Кракові. Відділи комітету створили 16 окружних і 31 повітовий комітети, 46 районних делегатур та 9 делегатур в околицях Львова. Їм було підпорядковано всі громадські, культурно-освітні та інші організації [21]. Однак, самостійницькі ідеї та централізація в руках УКК громадсько-політичного та господарського життя непокоїли німецьку владу, і вже в лютому 1942 р. правління Генеральної Губернії ліквідувало УКК. Його функції перебрав на себе УЦК. Натомість у Львові почав працювати діловий осередок УЦК, очолюваний К.Паньківським, який став водночас і заступником провідника УЦК В.Кубійовича. І хоча формально центральні установи УЦК залишалися в Кракові, Львів став фактичним центром його діяльності. Сюди було перенесено відділи культурної праці і молоді.

У Галичині були об'єктивно кращі умови для діяльності українських організацій. Тут, на відміну від інших територій, українці становили переважну більшість – 70% населення (близько 5 мільйонів осіб) [18, с.121]. Національне й громадське життя мало в Галичині глибокі й міцні традиції. Окупаційний режим був, порівняно, м'якшим. Українці мали гімназії й своє видавництво, культурно-освітню молодіжну організацію. Лише в Галичині діяли вищі школи, а народні й фахові школи були державними.

Треба відзначити, що з початком 1943 р. стан українського шкільництва дещо погіршився, що пояснювалося офіційною позицією фашистських окупаційних властей, відкритими репресіями і боротьбою з усіма проявами національно-визвольного руху, зміною ситуації на фронтах. У цей час, в 1943 р., відбувся Третій Великий Збір ОУН, у постановах якого питання культури й освіти стояло дуже гостро. Вони доповнювали постанови попередніх років. 17-21 лютого 1943 р. відбулася Третя конференція українських націоналістів, на якій значна увага приділялася духовному й культурному вихованню молоді “в дусі ідеї революційної боротьби, в дусі, відмінному від марксистської орієнтації” [20, с.77].

Незважаючи на складне внутрішньополітичне становище в краї, керівництво ОУН приділяло значну увагу навчанню й вихованню молоді.

Так, у наказі Шефа Політичного штабу УПА Остапа окружному інспекторові наголошувалося: “На всіх теренах, звільнених УПА від імперіалістів, дня 15 березня 1943 р., почати 1943-1944 учбовий рік, закінчивши поточний ремонт і забезпечивши школи педагогічними силами” [32, с.21]. Організацію нормальної роботи шкіл та умов праці вчителів на місцях Шеф Політичного штабу доручив надрайонним та районним управам, зобов’язавши їх забезпечити школи паливом, технічним персоналом, приміщеннями, квартирами для вчителів, транспортом. Цей наказ, як свідчать факти, не був пустою фразою. Так, у одному лише районі “Долина” (псевдо) відкрито 119 середніх і початкових шкіл, де проводили навчання 185 вчителів. Крім того, відкрито ряд фахових учительських та інструкторських курсів [28, с.142].

Одночасно з активізацією дій національних кіл, у великих адміністративних центрах посилив роботу Український допомоговий комітет Львівської округи, котрий 6 серпня 1943 р. звернувся до гауптмана Львівської округи з проханням заборонити використання шкіл під склади [1, арк.4], а відділ шкільних справ Українського Центрального Комітету встановив стипендії неможливим і здібним учням середніх і фахових шкіл з українською мовою навчання в Генеральній Губернії, щоб покрити їх кошти на навчання [25, с.173].

Однак, здійснюючи цивільну владу на звільнених землях, головне командування УПА розуміло, що ця функція повинна належати цивільному політичному керівництву. Претендувати на загальнонаціональне керівництво не міг також і провід ОУН, оскільки в новій програмі, схваленій на Третньому Великому Зборі ОУН в серпні 1943 р., він визначив свою позицію як однієї, але не єдиної керівної політичної сили народу [37, с.78].

Завдання формування нової влади в Україні було втілено у формі створення Української Головної Визвольної Ради з липня 1944 р. В умовах окупації та наявності незначних політично організованих сил, котрих явно не вистачало для визволення українських земель, це було те, що можна максимально здійснити. Ідейно-програмні засади патріотичних сил були розроблені спеціальною шкільною комісією, очолюваною В.Сімовичем, до складу якої входили представники всіх українських земель, і обнародовані в платформі Української Головної Визвольної Ради, що визнала “право рівних спроможностей на освіту для всіх громадян” [29, с.38].

Незважаючи на вкрай важкі умови, ОУН, в умовах суворой конспірації, завжди “проводила масове виховання в державницькому дусі через школи і церкви” [8, арк.21]. Саме в наполегливій праці на культурно-освітній ниві, служіння власному народу і проявилися здорові творчі сили українського націоналізму, що, виходячи з національно-державницьких позицій, в найбільш несприятливих умовах відроджував всі ділянки українського культурного життя.

Підсумовуючи вище сказане, зазначимо, що єдиною організацією, дозволеною окупаційними властями, був УЦК. Він намагався налагодити діяльність закладів освіти і культури в західноукраїнському регіоні, розбудувати всі ділянки національно-культурного життя. А практично ці завдання втілювали в життя осередки “Просвіти”. На відміну від інших громадських організацій, “Просвіти” діяли легально і найчастіше виконували роль центрів не тільки культурно-освітнього, але й суспільно-політичного життя. У “Просвіти” об’єднувалися українські націоналісти різних політичних напрямів, концепції яких зрештою зводилися до створення самостійної України.

За піднесення культурно-освітнього рівня українського населення західних земель України виступала й ОУН. Члени організації вважали, що програмні документи ОУН, зокрема ті, які стосувалися культури й освіти, потрібні були для того, щоб показати народним масам іншу перспективу, ніж та, яку насильно диктували їм Москва та Берлін, і, таким чином, мобілізувати український народ на боротьбу проти окупантів. Можна впевнено сказати, що всі програмні постанови були лише однією з форм діяльності визвольного руху та боротьби за національну освіту і культуру. Своєю діяльністю в галузі освіти і культури ОУН зірвала намагання окупаційних режимів проводити відкриту антинародну політику, асимілювати українську молодь. У практичній роботі організація не обмежувалася суто політичними завданнями, а намагалася впливати на культурно-освітні процеси, виробивши власну програму, і визначала шляхи її реалізації.

1. Державний архів Львівської області (ДАЛО). ф. р 24, оп.1, спр.100.
2. Центральний Державний архів Вищих органів влади і управління України (ЦДАВО). ф.3833, оп.1, спр.15.
3. ЦДАВО. ф.3833, оп.1, спр.17.
4. Там само, спр.23.
5. Там само, спр.31.
6. Там само, спр.74.
7. Там само, спр.87.
8. Там само, спр.169.
9. Там само, спр.279.
10. Центральний Державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО). ф 57, оп 4. спр.174.
11. Там само, спр.339.
12. ЦДАГО. ф 62, оп.1, спр.182.
13. ЦДАГО. ф.166. оп.2, спр.73.
14. Верес О. Культурна політика ОУН в програмних документах і матеріалах періоду Другої світової війни // Історія слов’янських народів: актуальні проблеми дослідження. - Вип. 6: Слов’янські народи в Другій світовій війні. - К., 2000. - 250 с.
15. Відновлення діяльності товариства “Просвіта” // Львівські вісті. - 1941. - 27 вересня.
16. Горак С. Українці та Друга світова війна // Український історик. - 1973. - №3/4. - С 23-40.

Стефанюк Г.В. Українська громадськість у боротьбі за національну освіту та культуру в 1941-1944 рр (на матеріалах західних областей України)

17. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж – Нью-Йорк. 1984. – Т.10. – 400 с.
18. Жуковский А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів, 1992. – 228 с.
19. Зайцев Ю. Історія України. – Львів, 1998. – 488 с.
20. З акту проголошення відновлення Української держави // ОУН в світлі постанов і Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. – Торонто, 1955. – 370 с.
21. З історії діяльності УЦК та УКК // Краківські вісті. – 1942. – 9 квітня.
22. Каменецкий І. Україна в тоталітарних схемах нацизму // Український історик. – 1972. – №3/4. – С.106-109.
23. Косик В. Німецька шкільна політика в Райхскомісаріаті Україна (1941-1944) // Визвольний шлях. – Лондон, 1994. – Кн.3 – С 352-355.
24. Кубійович В. Мені 85. – Париж–Мюнхен, 1970. – 135 с.
25. Культурне життя в Україні. Західні землі (Документи і матеріали). 1939-1953 рр. – К., 1995. – Т.1. – 742 с.
26. Культурно-освітня праця Бережанщини // Чортківська думка. – 1943. – 13 червня.
27. Львівський І. Як Гітлер планував знищити український народ і хто йому допомагав в цьому. – Нью-Йорк, 1979.
28. Літопис УПА. – Торонто, 1977. – Т 2. – 256 с.
29. Літопис УПА. – Торонто, 1988. – Т.8. – 320 с.
30. Марунчак М.Г. В боротьбі за Українську Державу. – Вінніпег, 1992. – 1303 с.
31. Накази командування УПА. – Івано-Франківськ, 1992. – 24 с.
32. Паньківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1995. – 480 с.
33. Робота українських освітніх товариств Бережанського повіту // Чортківська думка. – 1943. – 9 травня.
34. 73-я річниця товариства “Просвіта” в Галичині // Львівські вісті. – 1941. – 7 грудня.
35. Українське шкільництво // Краківські вісті – 1942. – 23 січня.
36. У сорокаріччя III На дзвичайного Великого Збору ОУН // Сучасність. – 1983. – С.76-79.
37. Ухач В.З. Культурно-освітня діяльність ОУН (1929-1944 рр.). – К., 1998.

Stefanyuk G.V.

THE UKRAINIAN PEOPLE IN STRUGGLE FOR NATIONAL EDUCATION AND CULTURAL IDENTITY IN 1941-1944 (BASED ON ARCHIVAL MATERIALS OF WESTERN REGIONS OF UKRAINE)

The article highlights activities of Ukrainian Nationalists Organization, Ukrainian Central Committee, “Prosvita” society during German occupation of Ukraine, which were not limited to their political goals achievement only but also to preservation and further development of national education and cultural identity of Ukrainian population in Western part of Ukraine. Through the revival of cultural and educational life there, these organizations strengthened patriotic, sovereignty-bound feelings of the masses.